

fa'ée. 'E tukuange kitautolu mei he ngaahi fatongia kehe 'oku tau ma'u, ka he 'ikai tukuange kitautolu mei he'etau hoko ko ha tamai mo ha fa'ée.

'I ho'o fifili—'o 'ikai ko e lau pē, ka ko e fifili pea fakalaulauloto—ki he folofolá, 'e 'oatu ai 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'onī'oni 'a e ngaahi mo'oni ki ho 'atamaí mo ho lotó ko ha fakava'e pau 'i he taimi feliliuaki ko 'eni 'oku tau mo'ui ai. 'I ho'omou hoko ko e mātu'á, teuteu'i ho'omou fānaú ki he ngaahi faingata'a te nau fehanga'angai mo ia. Ako'i kiate kinautolu 'a e mo'oni, fakalotolahī kinautolu ke nau mo'ui 'aki ia pea te nau sai pē neongo pe ko e hā e lahi hono lulu'i 'o e māmaní.

'I he Toetu'u ko 'eni, fai ha tukupā ke hoko 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisi ko e uho mo'ui 'o ho 'apí. Fakapapau'i ko e fili kotoa te ke fai, 'o tatau ai pē pe ko e fakalaumālie pe fakatu'asino, 'e tatakia ia 'e he fakakaukau "Ko e hā nai 'oku finangalo 'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisi ke u fai?" 'I he hoko 'a e Fakamo'ui ko e uho 'o ho 'apí, 'e fonu ia 'i he nonga mo e melino. 'Oku 'i ai ha laumālie 'o e fiamālie 'okú ne fakafonu e 'apí pea ongo'i ia 'e he fānaú mo e kakai lalahi fakatou'osi.

Ko e founga lelei taha ke fai ha liliu tu'uloa ki he lelei ko e 'ai ke hoko 'a Sisū Kalaisi ko ho fāifa'itaki'anga pea tatakia 'e He'ene ngaahi akonaki 'a ho'o mo'ui.

Kapau na'a ke talangata'a ki He'ene ngaahi fekaú pea ongo'i ta'efe'unga, 'ilo'i ko e 'uhinga 'eni ne tukuhifo ai 'e he 'Eiki ko Sisū Kalaisi 'a 'Ene mo'ui. Te Ne lava ke fakaava 'o ta'engata 'a e faingamālie ke ikuna'i e ngaahi fehālaaki pehe'e 'o fakafou 'i He'ene Fakalelei, ke tau fakatomalāi 'a 'etau ngaahi fili ta'e fe'ungá pea ikuna'i 'a e ngaahi ola kovi 'o ha mo'ui 'oku fehanga'angai mo 'Ene ngaahi akonaki.

'Oku 'ofa 'a e Fakamo'ui 'iate kitautolu pea te Ne malava ke feau 'etau fie ma'u takitaha 'i he'etau taau mo e ngaahi tāpuaki kotoa 'okú Ne fie ma'u ke tau ma'u 'i he māmaní 'o fakafou he'etau talangofuá. 'Oku ou 'ofa mo faka'apa'apa'i Ia. 'I he'eku hoko ko 'Ene tamaio'eiki kuo fakamafai'i, 'oku ou fakamo'oni'i ai 'i he loto mālū'ia 'aki 'a e ivi kotoa 'oku ou ma'u 'okú Ne mo'ui, 'i he huafa 'o Sisū Kalaisi, 'ēmeni. ■

Fai 'e 'Eletā Donald L. Hallstrom

'O e Kau Palesitenisi 'o e Kau Fitungofulu

Tafoki ki he 'Eiki

'Oua na'a tuku ke fakavaivai'i fakalaumālie koe 'e ha tūkunga 'o e māmaní.

'I he ngaahi ta'u kuohili, ne u ma-mata ai ki ha me'a fakamamahi—'a ia ne hoko ko ha fakatamaki. Ne ofi ke fā'ele'i mai 'a e fuofua fānaú 'a ha ongo me'a ne toki mali. Na'a na hanga-naki loto vēkeveke atu ki he me'a ni. Lolotonga e fā'elē, ne hoko ha faingata'a pea si'i mālōlō e pēpe'e. Ne liliu e fakamamahi ko e lotomamahi, loto mamahi ko e 'ita, ne liliu e 'ita ko e tukuaki'i pea ko e tukuaki'i ki he sauni ki he toketa na'a na tukuaki'i ki he me'a ni. Ne kau atu foki 'a e mātu'á mo e kāingá, 'o nau feinga ke maumau'i e ongoongo 'o e toketa'a. Ne 'osi ha ngaahi uike mo e māhina 'i hono ma'u e fāmilí 'e he tāu-fehiá pea, ne a'u pē 'o nau 'ita ki he 'Eiki. "Ko e hā na'a Ne tuku ai ke hoko e me'a kovi ko 'eni?" Na'e 'ikai ke nau tali e toutou feinga 'a e kau taki 'o e Siasí mo e kāingalotú ke fakafiemālie'i fakalaumālie mo fakaeloto kinautolú pea iku pē 'o nau mavahe mei he Siasí. Kuo uesa 'eni ha to'u tangata 'e fā 'o e fāmilí. Kuo 'ikai ke 'i ai e tui mo e mateaki'i kimu'a 'o e 'Eiki mo Hono Siasí, kuo ta'u lahi 'eni mo e 'ikai ha ngaue fakalaumālie mei ha taha 'o e fāmilí.

'I he ngaahi tūkunga faingata'a taha 'o e mo'ui, 'oku fa'a taha pē 'a e ma'u-anga nongá. 'Oku 'omi 'e he Pilinisi 'o e Melinó ko Sisū Kalaisi, 'a 'Ene 'alo'ofá mo e fakaafe ke, "Ha'u kiate au 'a kimoutolu kotoa pē 'oku feinga mo mafasiá, pea te u foaki 'a e fiamālie

kiate kimoutolu" (Mātiu 11:28). 'Okú Ne toe tala'ofa mai, ". . . Ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolu: 'oku 'ikai hangē ko e foaki 'a māmaní, 'a 'eku foaki kiate kimoutolú" (Sione 14:27).

Ne 'i ai ha fānaú 'e toko ua 'a 'eku ongo kui he tafa'aki 'eku tamaí, ko ha foha (ko 'eku tamaí) mo ha 'ofefine. Hili ha ngāue fakafaifekau mo fakakautau 'a 'eku tamaí 'i Hauai'i, na'a ne toe foki ki he 'otu motú 'i he 1946 ke ngāue mo 'ohake ai hono fāmilí. Ne nofo 'ene mātu'á mo hono tuofefiné 'i Sōleki Siti. Na'a ne mali 'i he 1946 pea hili ha ta'u 'e fā na'a na 'amanaki ki hono fā'ele'i mai 'ena fuofua fānaú. 'Oku 'i ai ha me'a makehe ki he ongo mātu'á 'i he'ena 'amanaki atu ki he fuofua fā'ele hona 'ofefiné ('i he me'a ni ne 'ulutefua pē). Ne 'ikai 'ilo 'e ha taha kuó ne fei-tama'i ha māhanga. Ko e me'a fakamamahi he na'a ne mate mo e ongo māhangá lolotonga e fā'elē.

Ne loto mamahi 'eku ongo kuí. Ka na'a na tafoki leva ki he 'Eiki mo 'Ene Fakalelei. Ne 'ikai ke na toe fehu'ia pe ko e hā ne hoko ai 'eni pe ko hai 'e tukuaki'i, ka na'a na tukutaha e tokangá ki he mo'ui angatonú. Ne 'ikai tu'umālie 'eku ongo kuí; ne 'ikai ke na ongoongo; pe ma'u ha lakanga mā'olunga he Siasí—ka na'a na hoko ko ha Kāingalotu mateaki pē 'o e Siasí.

'I he'ena ma'u vāhenga mālōlō 'i he

1956, naʻá na hiki ki Hauaiʻi ke fakataha mo hona hako pē 'e taha ne toé. Naʻá na fiefia fakataha mo hona fāmili 'ofe-iná 'i he ngaahi ta'u hokó, ngāue he Siasí kae tautautefitó he naʻá na fiefia pē kinaua he'ena feohí. Na'e 'ikai ke na sa'ia ke na mavahevahe peá na fa'a talanoa 'o pehē ko hai pē 'e fua maté, te ne kumi ha founga ke fakataha'i kinaua he vave tahá. 'I he ofi ki hona ta'u 90, 'a ia ko e hili ia ha'ana nofo mali 'i ha ta'u 'e 65, naʻá na meimei mālōlō fakataha pē 'i he taimi tataau. 'I he'eku hoko ko 'ena pīsopé, ne u tatakí 'a hona me'a faka'eikí.

Kuo hanga 'eni 'e he mo'ui angatonu 'a e Kuitangata ko 'Ātí mo e Kuifefine ko Louí, tautautefito he taimi naʻá na

fehanga'angai ai mo e faingata'a, 'o takiekina 'a e to'u tangata 'e fā ne hoko maí. Ne ongo mo'oni mo loloto 'eni ki hona fohá (ko 'eku tamaí) mo 'eku fa'eé 'i he mālōlō 'a e 'ofefiné pea ko e sí'i taha ia he fānau 'a 'eku ongo mātu'a, tupu mei he'ene fā'ele faingata'a. Naʻá ne mālōlō 'i hono ta'u 34 hili ha 'aho 'e 10 mei he'ene fā'elē, kae tuku mai ha fānau 'e toko 4, ko e 'aho 'e 10 ki he ta'u 8. 'I he sípinga ne nau mamata ai 'i he to'u tangata kimu'a, ne tafoki eku ongomātu'a—'o 'ikai toe momou—ki he 'Eikí ki ha fakafiemālie.

'I he funga māmaní pe 'i he kāinga-lotu 'o e Siasí, 'oku fakatou ma'u ai 'a e fiefia ta'e-hano-tatau pea mo e mamahí. Ko e kongá pē kinaua 'o e palaní.

He 'ikai lava ke tau ma'u e tahá ta'e kau ai e tahá. " 'Oku 'i ai e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhí ke nau ma'u 'a e fiefia" (2 Nifai 2:25) pea 'oku 'ikai tu'u fehanga'angai ia "he 'oku totonu ke 'i ai 'a e fehanga'angai 'i he me'a kotoa pē" (2 Nifai 2:11) 'okú na fengāue'aki. 'I hono fakamatala'i 'e 'Alamá ko e Sí'i 'a e ongo naʻá ne ma'u 'i he'ene tafoki ki he 'Eikí, naʻá ne pehē ai, "Na'e fonu hoku laumālié 'i he fu'u fiefia na'e tatau hono lahí mo hoku mamahí" ('Alamá 36:20).

'Oku 'ikuná'i ha níhi 'e ha ngaahi palopalema faingata'a; ko e níhi 'oku nau 'ai ke toe ngali lahi e fanga kíi me'a íkí. Ko Simona Laitá ko ha taki 'i he siasi Kamilaité naʻá ne fanongo 'o kau ki he Siasí peá na fakataha mo Siosefa Sāmita. Na'e ongo kiate ia 'a e me'a ni peá ne kau ki he Siasí 'i Sune 1831. Ne hili pē iá pea fakanofu ia ko ha kaumātu'a pea uiui ke 'alu 'o ngāue fakafaipekau. Ka 'i hono tohi uiui mei he Kau Palesitensí 'Uluakí pea mo hono fakanofu ia ke malangá, ne hala e tohi hono hingoá —'aki ha mata'tohi 'e taha. Na'e 'asi hono hingoá ko e L-e-i-t-a, kae 'ikai ko e L-a-i-t-a. Naʻá ne fakafehu'ia ai 'a hono uiui pea mo kinautolu ne 'omi mei aí. Naʻá ne fili ke 'oua 'e 'alu peá ne hē atu, ne vave 'ene mafuli ia 'o hoko ko e tāufehi'a peá ne fakafepaki lahi kia Siosefa mo e Siasí. 'I Mā'asi 1832, 'i hono puke fakamālohí 'a Siosefa Sāmita mo Sitenei Likitoni mei 'api he pō ko iá 'e ha kau fakatanga pea nau valitaa'i mo vali fulu-fulu'imoa kinauá, ne ongona ha lé'o 'oku kaikaila 'o pehē, "Simona, Simona [sic], ko e fē 'a e kane valitaa'?" (*History of the Church*, 1:262–263).

Ne sí'i hifo he māhina 'e 10 'a e liliu 'a Simona Laita mei ha tokotaha ului lotu vēkeveké 'o ne hoko ko ha taki 'o e kau fakatanga, pea kamata 'ene hōloa fakalaumālié 'i he'ene 'ita 'i hono tohi hala'i ange hono hingoá—'aki ha mata'tohi 'e taha. Neongo pe ko e hā e lahi 'o e palopalemá, 'e lava 'e he founga 'oku tau tali 'aki iá 'o liliu e hu'unga 'etau mo'ui.

Ne hoko 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá ko ha sípinga 'o hono talia 'o e ngaahi faingata'a fakatāutahá mo e fakafepakí. Ne fakahā kiate ia lolo-tonga 'ene 'i he tūkunga fulikivanu 'o e Falepōpula Lipetii 'a e fakahinohino fakalangi ko 'eni ('a ia 'okú ne

fakamatala'i mai ha kongā 'o e mo'ui 'a Siosefā 'o a'u ki he tu'unga ko iā pea ko ha fakatokanga): Kapau “'e manukii koe 'e he kau valé, . . . kapau 'e fie ma'u koe ke ke fepaki mo e faingata'a; . . . kapau 'e 'oho mai 'a ho ngaahi filii kiate koe; . . . kapau 'e li koe ki he luó, pe ki he nima 'o e kau fakapoó . . . pea fakatahataha 'a e ngaahi 'elemēnití kotoa pē ke faka'efi'efi 'a e halá; pea ko e me'a tēpuú, kapau 'e fakamanga mai 'a e ngutu 'o heli kiate koe, ke ke 'ilo'i, 'e hoku foha, 'e foaki 'e he ngaahi me'a ni kotoa pē 'a e potó kiate koe, pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate koe” (T&F 122:1, 5–7). Pea hoko mai ai 'a e folofola loloto ko 'eni: “Na'e 'alu hifo 'a e Foha 'o e Tangatá 'o mā'ulalo ange 'iate kinautolu kotoa pē. 'Okú ke lahi ange koe 'iate ia?” (veesi 8). Ne hoko mai ai ha fakahinohino mahino mo ha ngaahi tala'ofa ma'ongo'onga. “Ko ia, nofo ma'u 'i ho halá, pea 'oua te ke manavahē ki he me'a 'e lava 'e he tangatá 'o faí, koe'uhí he 'e 'iate koe 'a e 'Otuá 'o ta'engata pea ta'engata” (veesi 9).

I he ngaahi ta'u ne hokó, ne hoko-hoko atu pē e kātaki angatonu 'a Siosefa Sāmitá 'i he mo'ui fonu faingata'a. Na'a ne 'omi e fakakaukau ko 'eni

'oku fonu 'i he tuí, “Pea ko e me'a ki he ngaahi fakatu'utamaki kuo ui au ke u kātaki'i, 'oku hangē pē ia ko ha ki'i me'a si'i kiate aú. . . . Ko e vai lolotó ko e me'a ia kuó u anga 'i he fa'a kaku aí . . . ke u . . . vikiviki 'i he faingata'a; he kuo . . . fakahaofi au . . . 'e he 'Otuá . . . mei he ngaahi me'a ko iā kotoa, pea te ne fakahaofi au 'o fai atu ai pē mei heni” (T&F 127:2). Ne makatu'unga hono hanga 'e he loto falala 'a Siosefā 'o ikuna'i e ngaahi fakatangá, tupu 'i he malava ko ia ke ne tafoki ma'u pē ki he 'Eiki.

Kapau 'okú ke ongo'i kuo fai hala atu—ha taha (ha mēmipa ho fāmili, kaungāme'a, mēmipa 'o e Siasí, taki 'o e Siasí pe kaungā pisinisi) pe ko ha me'a pē (ko e mate 'a ha 'ofa'anga, mahamahaki, faingata'a'ia fakapa'anga, ngaohikovia, ma'unimā)—fehanga-hangai fakahangatonu mo e ngaahi me'a ko iā 'aki e ivi kotoa 'okú ke ma'u. “Nofo ma'u 'i ho halá” (T&F 122:9); 'oku 'ikai ha fili ia ko e tukulolo. Pea 'oua 'e fakatuotuai e tafoki ki he 'Eiki. Ngāue 'aki e tui kotoa 'okú ke ma'u kiate Iá. Tuku ke mo vahevahe ho'o kavengá. Tuku ke fakama'ama'a 'e He'ene 'alo'ofá ho'o kavengá. Kuo tala'ofa mai he 'ikai te tau “mamahi 'i ha

fa'ahinga faingata'a'ia, ta'emole atu ia 'i he fiefia 'a Kalaisí” ('Alamā 31:38). 'Oua na'a tuku ke fakavaivai'i fakalaumālie koe 'e ha tūkunga 'o e māmaní.

Ko e Fakaleléi 'a 'Ene tā-sippinga mā'olunga tahá, 'a ia ne fie ma'u ai ke “hā'ele hifo [a Sīsū] ki lalo 'i he me'a kotoa pē” (T&F 88:6) mo Ne kātaki'i 'a e “ngaahi mamahi 'a e kakai kotoa pē” (2 Nifai 9:21). Ko ia 'oku mahino kiate kitautolu 'oku lahi ange 'a e tau-mu'a 'o e Fakaleléi 'i he'ene hoko pē ko ha founga ke ikuna'i 'aki e angahalá. 'Okú 'oange 'e he lavame'a ma'ongo'onga taha ko 'eni 'i he māmaní 'a e mālohi ki he Fakamo'uí ke fakahoko e tala'ofa ko 'eni: “Kapau te mou tafoki ki he 'Eiki 'i he loto-fakamātoato mo'oni, pea falala kiate ia, mo tauhi kiate ia 'i he faivelenga kotoa . . . , kapau te mou fai 'eni, te ne fakahaofi 'a kimoutolu mei he nofo pōpulá” (Mōsaia 7:33).

I he'etau fakamanatua e pongipongi Toetu'u ko 'eni, tuku mu'a ke tau tafoki ki he 'Eiki, 'a hotau “fetu'u ngingila 'o e pongipongi” (Fakahā 22:16). 'Okú ou fakamo'oni te Ne fakamaama hotau halá, mo 'etau mo'oni, mo 'etau mo'uí (vakai, Sione 14:6), 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni. ■